

Bijdragen aan ‘Erts, letterkundige almanak’

Menno ter Braak

Editie: Stichting Menno ter Braak

bron
n.v.t.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/braa002bijd03_01/colofon.php

© 2011 dbnl / Stichting Menno ter Braak

dbnl i.s.m. **STICHTING
MENNO TER BRAAK**

De handelsreiziger

In den voornacht keert hij terug langs de strakke treinpaden, een vermoeide hond.

Sinds lang vergat hij het reizen in den eentonigen zang der raderen. Onder het grauwe gas vaart hij versuft door den nacht naar het dwaze doel: een oude en op de hoeken versleten fauteuil. Ergens buiten de coupé-vensters verschiet soms een klein licht en brengt een gedachte: 'Nog een kwartier.' Maar de rookspookselen komen en de glazen worden blind. Dan ziet hij het eigen gezicht staren en hij wendt zich onwillig af, want zijn oogen weten, hoeveel vernietigd is....

Hij slaapt in den nacht, over een vergeten krant. De droomen schokken met de wagenassen achter zijn voorhoofd. De uitgebluschte pijp, die wacht, een handel van jaren geleden, een avontuur onder de wilgen van zijn geboortedorp worden een verhaal.... Maar de trein boort dieper in de duisternis. De lichten dansen samen tot een hagelbui. De wagon gaat zich kreunend verzetten tegen den dollen ren langs de groene seinen.

Binnen den lichthal staat de trein. Nu breekt weer de luidruchtigheid den droom. De trappen worden zwart van hen, die zich verdringen en zich daarover gejaagd verontschuldigen. Buiten, achter het hek, wachten vrouwen en kinderen. Er zal gelach zijn en teleurstelling.... Hij weet het, maar bedenkt het sedert lang niet meer. Hij buigt zich slechts uit het raampje en koopt een broodje met leerachtige kaas. Met een papieren servetje bedekt hij zijn knieën en kauwt. Een meisje stapt in en praat naar het perron.

De beweging herstelt zich. De stad gaat verzinken in het vormlooze land. Langs korte verschijningen: een speurende chef, een eenzame wissel, een lichtende overweg, keert de trein weer binnen het bed der telegraafpalen....

Hij kauwt zeer rustig en veegt zich den mond met het saamgeknepen servetje. Onder het grauwe gas duikt zijn hoofd weer weg in de eigen hoedschaduw. In een vet notitieboekje teekent hij de aangevraagde monsters op tot een grotesk epos van scheeve getallen. Omdat de dag goed was, neuriet hij een deun uit het Zondagmiddagcafé.

Hij neemt zich voor te denken aan prettige Zondagdingen: het zwijgend zitten naast de vrienden, het tafeltje achter het beslagen raam, het biljarten later en het pandoeren 's avonds over het gebloemde kleedje. Dan ziet hij het meisje.

Zij staart naar buiten en weet nauwelijik zijn aanwezigheid. Misschien heeft zij een schoon leven, want in het zwarte glas glimlacht zij naar een beeld. Haar handen rusten zonder wil.

Met zijn blik heeft hij haar aangevallen. Onder zijn achtelooze hoed loert hij naar de plotselinge vrouw. Zij is een buit voor den nacht. Vroeger, in een schamel lokaaltreintje, toen hij in sigaren reisde, moet hij haar gezien hebben. Nu is zij teruggekeerd tot hem, weerloos.

De struikroover staat in hem op. Hij snuit zijn neus luide, maar zij staart glimlachend in den nacht. Dan herneemt hij de krant en slaapt. Aan het volgend station stapt zij uit. Een nieuwe stad blijft achter in zijn vaart.... Hij denkt aan den dood van zijn vader, door een vreemde ziekte.

Thuis wacht hem de versleten fauteuil. En tevreden proeft hij een oude zoen van zijn vrouw.

De reporter en het asphalt

Zij beiden sloten een hechte vriendschap toen de tijden rijp waren. Want in het lijden vereenigen zich allen. Waarom moesten zij zich verbinden tot een genegenheid, die alleen onder getrapt en bestaat? Waarom zij, het slaafsche asphalt en de reporter, de krullen-jongen van Buitenlandsch Nieuws? Dit zijn de vragen, die rezen, later, toen het asphalt door een nieuw procédé was vervangen en de reporter in de eeuwige Jachtvelden ronddoolde en dronk uit het bekkeneel van zijn hoofdredacteur. Het is een raar sprookje gelijk.

Immers zij beiden spiegelden. Spiegelden uit den treure. Het asphalt, wanneer het vet was van den regen, de reporter, wanneer hij geen last had van zijn maag en dientengevolge op zijn bed moest liggen. En welk verschil maakt het voor God, of men sinaasappeljoden en mooie vrouwen spiegelt dan wel rijksdagvergaderingen en filmactrices-met-millionnairs-schandalen? Staat er niet geschreven: ‘Spiegelt aangenaam voor het oog des Heeren?’

Wat begrepen zij? Werelden van geluk en ellende verwerkten zij als machines; het asphalt werd er steeds wrakker op en de reporter kreeg er geen opslag van. Zoo vernietigt het leven de geringen. Geen genot immers is het den kosmos te verduwen zonder begrip; dit speurde het asphalt wanneer het zich wat langer wilde verlustigen in een hooggehakt schoentje; dit speurde de reporter als Nieuw-Zeeland en Californië door zijn hersens joegen.

Ziellooze media....

Doode tussenstations, die registreeren, maar niet scheppen.

Alleen op het asphalt schiep de reporter. Des daags tusschen de duizenden, die voortschuifelen en zacht praten. Het asphalt was ónder den reporter en de reporter was óp het asphalt; dit moest, zoo overwoog hij, wiskunstig hetzelfde zijn. Toch vond hij het tweede sympathieker, omdat het zijn persoonlijkheid beter deed uitkomen. De indruk was kraniger. Het asphalt was echter slechts ónder de menschen, die voorbijschuifelden; vreemd, maar het was zoo en het is nog zoo. Het asphalt droeg hén meer, dan dat zij het asphalt traptten.... in het oog van den reporter.

Dit waren de onlogische rekensommetjes van den krullenjongen bij Buitenlandsch Nieuws.

Hij haatte de voorbijschuifelaars en de zachtpratere, omdat hij zoo jong was. Hij wist niet, dat zij allen goed waren. Sommigen bezochten, voor zij gingen winkelen, de mis. Anderen waren in zoo goeden doen, dat zij ook zonder dit wel zalig zouden worden.

De reporter haatte hen. Maar dat zou wel terecht komen, als hij promotie maakte. Dan komt immers alles terecht.

Het asphalt zuchtte onder den last en hier en daar werkten gemeentearbeiders om het steviger te maken. De reporter wandelde naar zijn bureau en vloekte, dat het niet om aan te hooren was. De menschen echter waren zoo wijs, zich hieraan niet te storen; zij waren goed en winkelden voort.

‘Maar al het mangaan, en al het goud, dat de tandartsen in hun rottende gebitten stoppen, zal niet voldoende zijn om hun rotte zielen een oogenblik uit het vuur van hun zelf geschapen hel los te koopen’, zwoer de reporter.

Het zou wel terecht komen.... en bovendien had hij zelf drie gevulde kiezen. Zoo is de wereld: het zijn de jongelingen, die haar haten en de ouden van dagen, die

weten, wat zij waard is. Maar dezen hebben dan ook het meeste goud in hun gebitten, wanneer die niet geheel valsch zijn.

Des nachts, wanneer door hem heen de nieuwtjes van het ochtendblad waren geflitst, sukkelde de reporter, huiverend in zijn kale jas, naar zijn kamer. Als het regende, vlamde het asphalt, leeg, onder de magere lantaarns. Dat deed goed, want als het oudbakken was van de daagsche hitte was het vervelend en slechtgehumeurd.

In den nacht vooral schiep de reporter, als reactie op zijn Buitenlandsch Nieuws. Hij schiep zoo geweldig, dat het haast werkelijkheid werd. Eens kwam over het verlaten asphalt, dat in den regen zoo heftig kan glanzen, een slanke vrouw op hem af, heel mooi, heel bleek, zooals in moderne romans. Zij was de schepping van den reporter en een geestelijk kind van het asphalt, maar lat wist de onnozele schepper zelf niet.

En dus begeerde hij zijn eigen werk met een heel gewone gedachtenreeks:
Ik-ga-met-haar-mee-ze-is-mooi-
later-schrijf-ik-een-feuilleton-dat-ik-niet-ben-meegegaan
-misschien-krijg-ik-het-wel-geplaatst-en-verder- niet-denken.

Hij naderde, een onervaren reportertje met een hunkerend hart en een verlegen gezicht.... Zij lachte zoo'n beetje.... Maar toen ging het mis. Zijn heele fantasma brak uiteen in zwarte gitten, die rondspatten over het asphalt. Duisternis verstikte de lantaarns en een enkele gouden ster wielde weg, ver op den achtergrond. Als een beleefde agent den reporter niet had opgeraapt, was hij misschien doornat geworden op het natte plein, waar hij zich zelf vond zitten. Zonder veel bewustzijn kwam hij in zijn bed terecht. Het asphalt onder den reporter; de reporter op het asphalt.... veel verschil maakt het niet, als de reporter in een plas ligt!

Sedert dien tijd was de vriendschap tusschen hem en het asphalt nog hechter.

Het asphalt gaf raad: 'Scheep niet, wij zijn maar spiegels van het wereldgebeuren, wij zijn maar tusschenstations!'

De reporter geloofde het, tot hij door ziekte van een hooger geplaatst collega eens een Overzicht mocht distilleeren. Toen begon hij opnieuw en meermalen liep hij tegen zijn eigen beelden aan.

De reporter maakte promotie, vloekte niet meer, trouwde een niet-geëmancipeerde en toch niet domme vrouw, had des te meer last van zijn maag, maar.... reed in een taxi over het asphalt. Elk halfjaar kwam er meer goud in zijn mond.

Het asphalt draagt nog de duizenden, die voortschuifelen en zacht praten. Het vindt alles en allen goed en wenscht de gansche menschheid een prettige plaats in den hemel. Alleen vindt het de taxi van den reporter een onverdraaglijke pedanterie, want door de isoleerende rubberbanden is geen vriendschap mogelijk. Zoo gaat het!

Het verliefde heidendom

Louis Couperus: *Korte arabesken*

Wonderlijk teeder en verrukkelijk lichtvaardig heeft Couperus de kleine, dwaze dingen, die de zinnen niet langdurig en diep, maar wel verlokkelijk betooveren, in heidensche miniaturen voor ons laten leven. Geboeid zag hij de kleine, dwaze dingen en hij vond ze niet groot en ernstig; maar hij wist, dat zij evenmin belachelijk waren onder het speelsch styleeren van een speelsch mensch. Openlijk, schaamteloos, waagde hij te bekennen, dat iedere das een poëzie heeft voor den poëtischen

dassenbezitter... en dat die poëzie niet verwerpelijk is, omdat vele verbitterden geen aandacht kunnen hebben voor een das. Hij was niet heldhaftig en niet ascetisch, maar openhartig bang en genotziek; want hij achtte het overbodig zelf te zijn, wat hem aan anderen schoon en onmisbaar scheen. Ja, zeer coquet was hij, en bijna kinderlijk trotsch op dit hulpelooze, dat dilettantisme genoemd wordt; toch was zijn coquetterie een belijdenis en waarom is deze belijdenis niet even goed als een andere? Het gaat toch voor alles om de oprechtheid, om het levend worden in geloof, om het opstaan in overtuiging, en pas later om den inhoud van den catechismus.

De dingen zijn niet groot, niet schoon, niet verheven. Niets is te aanbidden, wanneer ik niet aanbidden kan. Mijn afgodsbeeld is heden een versregel, morgen de eenvoud, overmorgen de nacht; noch de versregel, noch de eenvoud, noch de nacht zijn door mijn vereering grooter, schooner, verhevener. Want in een kil uur weet ik, dat de wijsheid van den versregel onbeholpen is, dat eenvoud wil zeggen ontbreken van inzicht, dat in den nacht alle katten grauw zijn. De aanbidding, of de verachting, of de spot zij diep en hevig, dat is genoeg; want de dingen worden eerst werkelijk geschapen door het verlangen ze te bezitten of te vernietigen, ze te vergrooten of te kortwieken. Niets is te aanbidden dan de verterende drift der intensiteit.

Couperus was een intens, verterend oprecht levens-dilettant. Dat hij een groot dilettant was, bewees hij door de dingen te kneden naar zijn begeerte. Hij nam de dingen om hun eigen (z ij n eigen) afzonderlijke geheimen, de geheimen der oppervlakte. Als een intens toerist reisde hij tusschen de phaenomena en hij berustte er gemakkelijk in, dat zij geen raadsel oplosten. Ook zonder zijn genietingen in een metaphysischen phalanx te scharen, ook zonder uit de bekoring zijner 'kleine wijsheden' een corpulente groote Wijsheid te formeeren, overviel hij de wereld; en de wereld overviel hem als een blijde boodschap, van tallooze afzonderlijke heilsfeiten. Wél is de verschijning hem doel geweest; wél wijsgeerde hij slechts om de rest van een sociaal geweten tegenover zichzelf te verontschuldigen; maar in alles, wat hij schreef, was hij de heerscher o v e r zijn dilettantisme. Nooit, zelfs niet in zijn vluchtigst werk, verliet-hem dit argeloos meesterschap; daarmee kon hij, welverzorgde faun, de onwillekeurige apostel worden van een horatiaansch, betoomd epicurisme en zijn talent aan de oppervlakte te wijden zonder zelf in oppervlakkigheid, verloren te gaan.

Het is beter het leven te zien als een intense rooftocht op schoonheid dan als een aaneenschakeling van gematigde, onbegrepen deugden. Het is schooner de dingen in picturale wanorde te laten liggen en iedere afzonderlijkheid met nieuwe verrukking te ontmoeten dan oud te worden over een dorre verzekerdheid. Het is, in één woord, moeilijker een meesterlijk dilettant te zijn dan een erfelijk belast geloovige.... Couperus, de dilettant, was gepassioneerd verliefd op de dingen. Zijn verliefdheid onderscheidt zich van een groote liefde door een eenzijdige voorkeur voor het aesthetische, door een zekere onverschilligheid voor de objecten, als zij maar aanleiding kunnen zijn tot een schoone emotie. Eline Vere en Iskander heeft hij met eenzelfde toewijding kunnen oproepen, om de morbide schoonheid van hun ondergang. Maar van de banale verliefdheid onderscheidt dit glimlachend omgaan met het begeerde zich door een bezonken originaliteit. Iedere sensueele roes, waarin deze luchthartige gelukkig was, wordt getemperd in een poëtisch scepticisme, dat zich den korten duur en het vormelooze van elk gevoel zeer bewust is en in een weemoedige ironie een tegenwicht zoekt. De panische verliefdheden van Couperus werden daarom zelden tot een sterke liefde; zij bleven intense herinneringen aan schoone oogeblikken.

Verliefd en heidensch. bijna zonder gewicht, zijn deze wereldwijze arabesken; speelsch-romantische verkenningen, maar van een romantische natuur, die de zonde der romantiek onmiddellijk boet in een wetend peccavi, die de wreede grenzen van de heidensche vreugde lijfelijk heeft ervaren. Tegen den school-meesterlijken regel in vertaalde de jeugdige Couperus eens het ‘Carpe Diem’ door ‘Pluk den Dag’; maar hij heeft gezien, dat de dag vaak voorbij is, wanneer die waarheid wordt geopenbaard. Hij heeft begrepen, dat ontdekkingen onbevredigd laten; en naast zijn prachtige Imperia-fantazieën, zijn ‘Oude Trofime’, zijn ‘Bébert le Boucher en André le Pêcheur’, al dit elegante, breekbare proza, schreef hij de half gelukkige, half ontgoochelde ‘Begeertes naar kleine Wijsheden’. Hier ligt de gansche oprechtheid van dit verliefd heidendom open; hier heeft ook de coquetterie van den dassenspecialist zich teruggetrokken en zingt alleen het schoonheidsdronken geluk van het leven, dat geen zwaarwichtige namen geeft; maar hier ook bevangt den verliefde de vrees voor de naderende vervreemding, den heiden de ontzetting over ouderdom en dood. Want deze intensiteit kan geen vrede vinden; zij wordt gebluscht in melancholie....

De intense dilettaant is, om de tragiek van zijn einde, een zonderlinge heros, die een geheelen mensch en een bezeten leven inzet voor de schoonheid der afzonderlijke dingen: een leven, dat niet anders dan een heldere, snel in edele, lichte asch ondergaande vlam kan zijn.

Pudowkin dicht...

Analyse-in-woorden van een ‘filmpoëem’

Pudowkin dicht; hij wroet, hij ziet, hij regeert, hij roept op (gestalten van een tusschenwereld), hij scheidt, ... maar hij denkt niet.

Pudowkin is de schepper van dat wonderlijke epos der domheid, ‘De Laatste Dagen van St. Petersburg’. Zwaarlijvige wolken trekken over een wijd land met een zwaarlijvige hoofdstad: St. Petersburg. Een land, dat bewoond wordt, en tevens geregeerd, door bijna slaperige menschen en barbaarsche ruitersstandbeelden. Een onzichtbare heerscher en tastbare, wreede ambtenaren; een karos met een dooden aristocraat glijdt voorbij, slechts de koetsier leidt een animaal leven. Een vergeetachtige magneet, deze stad;ancien régime, dat voor de te talrijke bewoners der provincie het spoedig ontvullende goudland is. Als kevers, met stuntelige insectenbewegingen, dringen zij St. Petersburg binnen, deze niet-geörienteerde provincie wezens; de pooten der standbeeldpaarden hangen boven hun verontruste schedels.

In dit vermolmd rijk is slechts één krachtbron; de industrie, als aanhangsel: de beurs. Lebedew produceert, de Lebedew-aandeelen stijgen. Waarom productie in een ondergraven stad? Waarom het zinneloos stijgen van aandelen tot.... tot wat, tot, tot, tot, tot Onze Lieve Heer soms? Is er samenhang tusschen den nood van het wijde land en de krachtsport van Lebedew, den Allerhoogsten industrievorst? Zijn fabrieken blazen, hijgen en zweeten; zij sproeien den bedrijfsleider de vonken in het gezicht; een glacéhandschoen verdoemt den schuldigen slaaf, die het waagde dien éenen vonk uit zijn gloeiend slavenbestaan in een verkeerde richting te dirigeren. Geknechte huurlingen worden gekweld in de fabrieken van Lebedew; dom, onbewust van hun overmacht door getal, dienen zij den triomfantelijken Lebedew, die niet

werkt, maar wenkt, gebruik maakt van een monsterlijke organisatie van duivelsche trawanten, te beschikken schijnt over deze verdorde oppervlakte der aarde: St. Petersburg. Lebedew is het eenige gehersende hoofd in een wereld van gegalonneerde lijken, handige oplichters, uitgeslapen beursfielten, hysterische typistes eenerzijds, van moeizaam denkende, uitgemergelde paria's anderzijds. De lijken beheerschen de stad, maar Lebedew laat hen dien stijven heerschersdans uitvoeren gelijk hij het wil; de arbeiders bezwijken onder een nooit aflatend werk, terwijl het witte, spuitende vuur hun den adem beneemt, hen machteloos overlevert aan den demonischen organisator. Mist van domheid en traagheid hangt over St. Petersburg; in den mist van het ancien régime heerschen en werken de marionetten van Lebedew. De intelligente vampier bestuurt het rijk der onwetende dwaling per telefoon; hij richt over de statige schijnwereld der ruitersstandbeelden met haar gehoorzame huurlingen, hij richt over de zweetende onderwereld, die niet anders beseft, of zweet is wezenlijk als de spijsvertering; hij richt.... door de hel van zijn fabrieken, door het spookachtige leven van zijn beurs, dat spookachtige handlangers met bolhoeden opblazen met beleefd gegil.

En thans nadert het oogenblik, waarop de despotische magnaat Lebedew deze gansche machinerie gaat opzweepen tot de hoogste, zweetendste potentie. Hij heeft zijn grooten troef gereed: hij assumeert den oorlog, die zijn bedrijf tot de opperste ontplooiing van energie zal brengen. Verlenging lenging van werktijd!.... Opnieuw goochelt de gehersende met zijn lede-poppen; doode diplomaten, verworpen beursspeculanten, gewillige, zwoegende arbeiders, samen de domheid, zijn spel materiaal. De gegalonneerden zullen den oorlog voor hem maken; de sjacherenden zullen dien oorlog uitbuiten in het belang der Lebedewer aandelen; de werkenden zullen oorlogstuig leveren, tot zij er bij neer vallen Lebedew's levenslift stijgt; zijn duivelsche adjudant, de bedrijfsleider, houdt zich gereed. Verlenging van werktijd, eerste eisch!.... Eerste onvoorzichtigheid! Want de belangrijkste fractie der Lebedewer domheidspoppen, zijn zwijgende en zweetende arbeiders, wier gansche bestaan zonder verzet als kneedbaar was in den handpalm van den tyran lag, weigert. Zij weigert, domweg, zooals zij domweg gehoorzaamd heeft, jaren en jaren lang; niet uit verweer tegen de methodes van den welvaart opslorpenden, geluk wegzuigenden alleenheerscher weigert zij, maar uit eenvoudigen afkeer van meer slavernij. De domheid is wel goed, maar niet gek! Staking!... Lâat ze staken! Er zijn in het wijde miljoenenland onderkruipers bij de vleet! Overal zijn nòg dommeren, die voor klinkende Lebedewer munt ook een uur per dag langer dom zijn! En reeds drukken de rijen nieuwe, onwennige slaven de staking dood. Lebedew speelt verder, de offensieven aan het front en op de beurs kunnen beginnen....

Maar in deze nieuwe schare van dommen kiemt het verderf. Want tusschen de onderkruipers is een jonge provinciaal, door de armoede van het land verstooten naar het zwaarlijvige St. Petersburg der ruitersstandbeelden. Beneveld door den gang van het stadsleven, knippert dit jonge, versufte dier met de oogen tegen het schelle Westen van Peter den Groote. Wat weet hij van de leuzen 'staking' en 'solidariteit', die plotseling onder de slaven van Lebedew opgeld doen? Hij hoort hun woorden, maar hij verstaat ze niet. De ploeg was zijn tyran, en niet Lebedew. De ploeg zei: 'Werk, tot het land vrucht draagt!', en hij gehoorzaamde, domweg. Thans zegt Lebedew: 'Werk als onderkruiper, zoolang het mij behaagt!', en hij gehoorzaamt, domweg. Met geestdrift verraadt hij zijn landsman, den leider der staking, aan zijn broodheer, want hij weet niet, dat de stadsdomheid zich, in verzet tegen overwerk, georganiseerd heeft: hij heeft nog de natuurlijke moraliteit van den boer, een schuw respect voor

den knappen kop, voor den heerscher en bezitter van zoo veel, die hem de kost verschaft. Lebedew is voor hem, mèèr dan een mensch, een toren, een bergtop; en ook hij offert aan den demon... Dan valt de ellende, die zijn verraad tewegg bracht, op hem. De vrouw van zijn landsman schudt hem door elkaar, in wanhoop; zij schudt de sufheid van het land van hem af, zij schudt het klassebesef van den Lebedewslaaf in hem. En domweg wijzigt zich de loop van dezen tragen gedachtenstroom: 'Lebedew, de machtige, zal een verraad, dat ik voor hem bedreef, goedmaken!' Barbaarsch rechtlijnig is zijn entree in Lebedew's privékantoor; zoo, met de vuist, wreekt zich de barbaar over het misbruik, dat een denkende maakte van zijn verleerd gerichte domheid. Eén oogenblik ligt het gehersende centrum van het volgzaam St. Petersburg in doodsangst achter zijn bureau, Eén oogenblik: dan is de brute, hartstochtelijke, heilige domheid door de politie gearresteerd en onschadelijk gemaakt, en Lebedew kan het geniale spel zijner combinaties voortzetten, ongestoord, telefonisch ...

Het gaat beginnen. Feestelijk wordt de oorlog ingeluid; guirlandes en vlaggen verlevendigen de lugubere beursmanoeuvre van Lebedew. Slanke raspaardjes van vrouwen werpen rozen op de domme trekhengsten van Lebedew, die in den paradebas door de straten van het plechtig lollende St. Petersburg marcheeren. De turksche trom is het eenige rythme, dat de angst vermoorden kan. De kanonnen zijn bekranst, een patriotische schoolfrik omhelst een sergeant-majoor, het ruitersstandbeeld weent rotterozem-tranen. De domheid danst op verrukkelijke stampmelodieën naar Lebedew's pijpen.... En avant! Aan het front en op de beurs! Zelfs de misdadiger is thans geen gevaar meer en wordt vrijgelaten, toekomstig vaandrig van Lebedew's blinkendste pop, den Tsaar.

Het wordt ernst. Lebedew combineert. Aandeelen stijgen. Vlammen waaien over de frontlijn. Aandeelen stijgen. De domme slaven verzuipen in een. krijtwitten modderpoel Aandeelen stijgen. De granaten worden verschoten Aandeelen stijgen, 'Waarom sterven wij?' Lebedew weet het. Met een ontzaglijken machtsblik troont hij boven het vee van dommen, dat hij in zijn hand houdt.... Straks, na jaren oorlogs- en kansspel, is het werktuig Tsaar ondeugdelijk bevonden. Lebedew wisselt zijn poppen. Even feestelijk als den oorlog weleer enscèneert hij thans de beschaafde revolutie: een volgzaam redenaar Kerensky, rhetorische avondpartijen.... en weer rozen, rozen, en hysterische vrouwen. Lebedew kènt den geur van rozen en den lach van vrouwen; hij weet, welk percentage ze hem opleveren. Met een glas champagne herstelt hij het even wankelend evenwicht onder zijn pionnen. De chique revolutie is zijn fraaiste zet.

Maar ook zijn laatste. Want Lebedew begaat zijn tweede tactische fout. Eén ding heeft hij vergeten Zijn slaven werken niet over; zich over-oorlogen doen zij evenmin! Als de illusie van de turksche trom (eindelijk!) door het helsche leven in den goren modder is uitgedoofd, staken zij opnieuw; en dézè staking is niet door onderkruipers te bedwingen! Ook de versufte provinciaal, deze heilige ezel, weet thans, wat de 'solidariteit' waard is! Te vergeefs ontdoet Kerensky zich voor het oog der troepen van zijn ondemocratische winterjas, om zijn schoonste woorden te spreken; het baat niet meer. Er komt een eind aan alles, ook aan de zoo onuitputtelijke lijdzaamheid van Lebedew's marionetten. Opnieuw is het de provinciaal, die Lebedew, en thans voorgoed, ontroont, door het sein tot den opstand tegen de rozenrevolutie te geven. Kerensky vlucht; met stuntelige insecten-bewegingen verdwijnt zijn auto van het tooneel....

Een nieuwe gehersende zal zetelen in de zwaarlijvige stad der ruitersstand-beelden; er is een nieuwe, versche Lebedew, met nieuwe, onbekende troeven: Lenin.

Wanneer Pudowkin gedacht had, gedacht als werknemer van de Sovjets, zou hij deze film hebben verbrand. 'De Laatste Dagen van St. Petersburg' is niet de film van het triomfeerend communisme, maar de film van de Heilige Domheid: de apotheose niet van den proletariër maar van Lebedew, van den eeuwigen Lebedew, van Napoleon, van de Fuggers, van Stinnes, van.... Lenin. Oorlogen en revoluties als operettes, ministers en vorsten als speelgoed, arbeiders en boeren als slaven, maar in het centrum de demon, de Macht, het Geld: dat is de waarachtige inhoud van Pudowkin's grandiooze verdrinking van een stuk russische geschiedenis. Merk op, hoe plichtmatig en slap het 'communistische' einde is van dit werk, hoe goedkoop de domheid wordt, nadat zij 'regierungsfähig' in de zalen van het ancien régime ronddwaalt. Den werkelijken Pudowkin vindt men terug in Lebedew en zijn bedrijfsleider en in het met prachtige spot geziene spel hunner poppen; in de waarachtige heilige, domheid van dien russischen boer, van vòòr de 'algemeene ontwikkeling'. Zalig zijn de armen van geest; maar de officieuze, hatende liefde van Pudowkin spreekt ook den vampier Lebedew zalig....

Pudowkin wroette in de zielen der menschen, hij zag de millioenen gelaatstrekken van Rusland, hij regeerde over de passies van zijn volk, hij riep een drama voor onze verbeelding op, waarin hij de geschiedenis opnieuw schiep als een spel van boosaardig intellect en deels verworpen, deels gezegende domheid, maar goddank, hij dacht niet aan den letter van zijn opdracht en maakte 'De Laatste Dagen van St. Petersburg'. Niet 'De Eerste Dagen van Leningrad'

Het essay als litteraire vorm

Ter inleiding van de korte anthologie van essay's, werkstukken uit het jaar 1929, kan men wellicht niets bondigers zeggen dan het volgende:

Het zoogenaamde essay is de *eenvoudigste* en tegelijk de *gecompliceerdste* litteraire vorm, die zich denken laat. Een paradox? Als men wil, ja; maar de paradox, althans de ware, is meer dan een woordenspel; zij verrast ons met de dubbelzijdigheid van alle dingen, een dubbelzijdigheid, waaruit blijkt, dat de werkelijkheid niet aan kenmerken gebonden ligt, niet door woorden wordt uitgeput. Het essay toch is de eenvoudigste litteraire vorm; want een simpeler vorm dan de gestyleerde mededeeling bestaat er niet. Het zit welhaast iedereen mensen in het bloed, zijn uitingen te verzorgen, te polijsten, te veredelen; het verschijnsel 'schrijftaal', niet ten onrechte streng van de 'spreektaal' onderscheiden, heeft daarom zijn eigen wetmatigheid, zijn eigen vormenwereld, zijn eigen nuanceeringen, die allen wel hun wortel in de spreektaal hebben, maar aan die spreektaal zijn ontschoten. Voor men het in engeren zin 'litteraire' gebied betreedt, vindt men de gestyleerde uiting in het zakenleven, in de briefwisseling, in het publiek gebed. Uit de anarchie der klanken-veelheid brengt de stijl den mensch tot een tucht, die hij zich bijna onbewust oplegt; uit de vlakheid van de 'massa' maken zich de individuen los, om zich door de nuances van hun letterschrift en de persoonlijkheid hunner zinswendingen van anderen te onderscheiden. Hier zijn de bronnen der litteraire kunst, hier kan ieder oogenblik een bevrijdingsepisode aanvangen, die den geest ontslaat van zijn dagelijksche beslommeringen en het proza inluidt.

Het essay knoopt hier aan. Niet, als in de poëzie, is de mededeeling van gegevens onderdrukt in de magie der taal; niet, als in het proza, heeft de mededeeling van gegevens een objectiverend karakter gekregen, zoodat de figuren en dingen voor zichzelf schijnen te leven; niet, als in het drama, opent zich een andere objectieve werkelijkheid, die door den schrijver aangeblazen, maar verder alleengelaten wordt ... neen, het essay blijft gebonden aan den eenvoudigen vorm van het 'verhaal', van de logische ontwikkeling der perioden, van de koele uiteenzetting. Het stamt regelrecht uit het zakenleven, want het is zakelijk, en, als het goed is, noodzakelijk. Deze afstamming is eenvoudig en onverdacht, zelfs voor een onkunstzinnige.

Als zoodanig is het essay ongecompliceerd; zijn oorsprong is gemotiveerd door den universeelen styleeringsdrang, die zich doet gelden, waar de persoonlijkheid zich doet gelden. Maar in dezen eenvoud is de paradoxale complicatie reeds gegeven. Immers het styleeren kent geen grenzen. Geleidelijk aan wordt het essay 'litteratuur'; de mededeeling krijgt het eigenaardig onbaatzuchtig cachet, waardoor zij zichzelf op den achtergrond dringt. Niet opzettelijk dringt zij zich weg van het eerste plan; want de goede essayist kleeft fel aan zijn 'onderwerp' en laat zich niet afleiden tot uitweidingen en excursies; hij zoekt zijn eenheid op zijn gebied en heeft geen geforceerde sierkunst van noode. Het proces is anders. De mededeeling verliest *uit eigen kracht* haar formeel karakter, zij vormt zich onder de handen van den kunstenaar om en luistert naar zijn bevelen; zij wordt niet verzwakt in beteekenis, maar haar beteekenis wordt ons pas geopenbaard *in* den bijzonderen vorm. Verving men de mededeelende woorden door andere, die schijnbaar hetzelfde beteekenden, dan zou de mededeeling alle beteekenis moeten missen. Het gaat dus, tenslotte, in het essay niet om een zeker grove vorm van brute mededeeling, die door zekere grove, verwisselbare woorden kan worden uitgedrukt, maar het gaat om de intieme, genuanceerde mededeeling, die slechts door het juiste woord wordt gediend, maar ook door het verkeerde woord wordt beledigd.

In dezen zin is het essay een gecompliceerde vorm van litteraire kunst, omdat het tegelijkertijd èn aan de mededeeling vasthoudt, èn de mededeeling veredelt en dus voor onverfijnde ooren 'onmededeelzaam' maakt. Alle schakeeringen zijn mogelijk, alle vormen van mededeeling denkbaar. Van de gestyleerde zakelijke omschrijving, die niettemin den lezer buiten de grove feiten om treft, tot de broeikas van eerbiedig aangeraakte woorden, waarin geen andere mededeelingen bloeien dan die, welke met gespannen en verteederde aandacht worden opgevangen, strekt zich het gebied uit, waarvoor de naam 'essay' een klank met eenige bepalende waarde kan zijn. Men leest Huizinga om zijn stijl, men leest van Deysel om zijn stijl; mer kan hen beide essayisten noemen, maar zij zijn daarom nog niet van één ras. Hoewel het 'Herfstij der Middeleeuwen' boeit door zijn stijl en een langgeademde critiek van den tachtiger leeuw boeit door zijn stijl, kan men beide uitingen van taaltucht niet over één kam scheren. 'Essay' is een naam, en een naam overbrugt tegenstellingen, veralgemeent wat niet veralgemeend kan worden; een naam verbergt complicaties, omdat hij sommige complicaties tracht op te heffen. Zoo is het ook hier; omdat het essay zijn eenvoudige bronnen in de dagelijksche mededeeling heeft, compliceert het de verhouding der mededeeling tot de litteratuur. Gelukkig kan dit slechts een bezwaar zijn voor hem, die bij namen zweert ...

Het essay staat tusschen ambtelijk bericht en onbaatzuchtig proza. Wie dit niet mathematisch opvat, zal toegankelijk zijn voor de schoonheid van een genre, dat de helderheid en zakelijkheid van het bericht met de melodische bewogenheid van het proza op de meest verschillende wijzen kan versmelten.

In dezen vierden jaargang van 'Erts' vindt men essayistische bijdragen van verschillende 'jongere' essayisten.

Het zij den lezer overgelaten, daarin de verhouding vast te stellen van de elementen, die wij als kenmerkend voor het essay hebben geschetst. Men heeft de jongeren der Nederlandsche letteren verweten, dat hun werkzaamheid een overwegend essayistisch, d[us] bespiegeland karakter droeg. Of dit verwijt op zijn plaats is, hebben wij hier niet te beoordeelen; een verwijt schijnt in het algemeen, waar het cultureele manifestaties betreft, niet zeer redelijk, daar het programma eener cultuur zich nu eenmaal niet laat opmaken volgens particuliere wenschen van ongeduldige stervelingen. Het is echter slechts de bedoeling van deze beknopte inleiding, om den lezer het essay voor oogen te stellen als een vorm, die men kan liefhebben, wanneer men eenmaal zijn bijzondere structuur heeft waargenomen, waargenomen niet dogmatisch gepreoccupeerd, maar met diepe genegenheid voor de veelvuldige kristallisatie-processen van den geest, die voor geen grenzen en vormen terugschrikt. Het is tijdverlies, te jammeren om vormen, die men niet bezit, om de aarden vaten, die den geest omsluiten! Ten slotte gaat het niet om de vaten, maar om den geest. Elke vorm heeft zijn compleet recht, zoodra hij blijkt bestaansmogelijkheid te hebben; en derhalve ook het essay ...

Wij verdedigen deze bloemlezing niet, wij motiveeren haar alleen. Dat is de taak van den inleider; de auteur verdedige zichzelf!